

metaforája szerepel. *Dániel* magyarul annyit tesz: Isten az én bíráim. Ezzel csengnek össze – továbbá – az Ószövetség Dániel Könyvének 12/3. alatt található sorai is.

Áttekintésem itt véget ér. Valószínűleg teljesen befejezni sohasem lehetne, de azt hiszem, hogy a „Beszélő” álneveinek nagy részét sikerült bemutatnom és feltárnom felkeltve és kielégítve az érdeklődők figyelmét – és talán némi parányi adalékot szolgáltatva a magyar álnévkutatás számára.

MÉCS LÁSZLÓ

Vizes helyekre utaló földrajzi nevek a Dunántúlon

Számos esetben elhangzott, illetve leírt megállapítás, hogy a különböző közigazgatási egységek (megyék, egykori járások), illetőleg tájegységek szerint az elmúlt közel harminc évben közzétett, az adott területen lakók körében még élő nevek gyűjteményei bőséges anyagot kínálnak a legkülönbözőbb vizsgálatokhoz. Ezek többnyire az egyes kötetek adattárában található helynevekből indulnak ki, de több olyan írás is napvilágot látott már, amely a névgyűjtemények zömében közölt, az illető területen használatos földrajzi köznevek szójegyzékére alapozva vizsgál bizonyos jelenségeket. Előadásomhoz kapcsolódóan a viszonylag friss irodalomból itt csak a következőket említem: FEKETE PÉTER, Földrajzi köznevek és földrajzi jellegű jelzők Tiszaszőlősen. Benkő-Eml. 167–77; KÁLNÁSI ÁRPÁD, Név földrajzi térképlapok Szatmárból. Benkő-Eml. 321–6; HOFFMANN ISTVÁN, Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993 – ez utóbbiban bő irodalomjegyzék is található.

Előadásomban olyan helynevekkel, illetve (földrajzi) köznevekkel foglalkozom, amelyek egy adott terület egykori vagy még a névgyűjtés idején is fennálló vizes, nedves voltára utalnak. Vizsgálódásaimból – egyelőre – kihagytam azokat a szavakat, amelyek a köznyelvben és a nyelvjáráások nagyobb részében is evidensen magukban hordozzák a 'nedvesség' szemantikai jegyét (ilyenek pl. a *folyó, patak, ér, tó, pocsolya, láp, mocsár* stb.), illetve azokat a tulajdonneveket, amelyeknek a 'jelentése' 'folyó', 'patak' stb. (ilyenek pl. *Rába, Duna, Gerence* stb.).

Ezzel szemben a rendelkezésemre álló anyagból a következő szempontok szerint gyűjtöttem: 1. (földrajzi) köznevek, amelyek az adott kisebb vagy nagyobb régióban helynévként önmagukban vagy szerkezetek tagjaként állva egy

terület nedves jellegére mutatnak; 2. állatok, illetve növények, amelyek közvetve utalnak egy terület nedves jellegére.

Adataim a következő dunántúli adattárakból származnak:

A = Veszprém megye földrajzi nevei III. Az ajkai járás. Budapest, 1991.

K = Komárom megye földrajzi nevei. Budapest, 1985.

P = Veszprém megye földrajzi nevei II. A pápai járás. Budapest, 1987.

T = Tolna megye földrajzi nevei. Budapest, 1981.

V = Vas megye földrajzi nevei. Szombathely, 1982.

1. (Földrajzi) köznevek

1.1. *Bodon(kút)* : *bödön(kút)* : *döbön(kút)* 'egyetlen vastag, rendszerint odvas fa törzséből kivájt, hordó alakú gyűrűvel bélelt kút, esetleg forrás, mélyebb gödör' (ÜMTsz.) – A szóban forgó dunántúli területek mindegyikén bőséges adatok képviselik helynévként is a szót, mely az említett jelentésben a magyar nyelvterület jelentős részén ismert, az ÜMTsz. adatai is erre utalnak.

Az ezzel a köznévvvel jelölt helyek részben ma is kutak vagy források, ez kiviláglik a helyek „minősítéséből”, illetve a hozzájuk főzött megjegyzésekből. Lássunk néhány példát!

A1. Adorjánháza 153. *Bodoni-kut*. Kivájt fatörzsszel bélelt volt kút. | A41. Pusztamiske 14. *Bodonkut* : *Bödönkut* F. A Kiss és Fazekas család betelepülése után tölgyfából bödönt vájt ki, és azt helyezte a forrásra. | K59. Csép 89. *Bödönkut* Kút. Régen fából volt, ma téglából van az oldala. | K33. Héreg 138. *Döbönkut* F. Nevét arról kapta, hogy hordóval volt kibélelve. | P22. Magyargencs 120. *Bodonkut* F, Kút. A forrást fakerettel vették körül. | P38. Adásztevel 39. *Bödönkut* Volt kút, kövel volt kirakva. | T9. Pincehely 253. *Bödönkut* Meglevő gémeskút. | T46. Kocsola 132. *Bodonkut* F. | V21. Gyöngyösfalu 94. és V89. Vásárosmiske 53. *Bodonkut* Kút.

A *bodonkút* azonban metonimikusan jelöli azt a t e r ü l e t e t is, ahol ez a kút vagy forrás van vagy egykor volt (vö. HOFFMANN, i. m. 103–10, különösen 104).

A1. Adorjánháza 161. *Bodony* S, sz, 1960-ig l. A bodonos kútról kapta nevét. | A2. Dabrony 66. *Bodonkut* S, sz. Az ott levő forrásról. | K1. Esztergom 359. *Döbönkút* Ds, szó, sz, Lh. Régen kút volt itt. | K45. Vértessomló 57. *Bödön-bükk* D,e [valószínűleg egy *bodonkút* volt itt]. | P15. Sikátor 117. *Bödönkut* : *Barát-kert* S, sz | P30. Nagygyimót – csak a Pesty-féle anyagban található meg a *Bodonkut*, mely akkoriban szántó volt, és „a Séd vize végében lévén, az itt volt valamelly bödönös kútról” vette nevét. | T19. Nagykónyi 212. *Bodon-kut* Ds, sz, szó. | V109. Kemenesszentmárton 25. *Bodonkut* S, sz. Régi kút volt itt

hordódongaszerű fával bélelve. | V183. Hegyhátsál 23. *Bodony* S, r. Forrás volt a területen.

1.2. *Fertő* : *förtés* 'vízzel telt gödör, mélyedés...', amelyben...a disznók fürdenek' (ÜMTsz.) – Gyéresebb mennyiségű adatokkal ugyan, de mindegyik vizsgált területen megtalálható ez a köznévi helynévként.

A40. Káptalanfa 269. *Bivajförtés* Tó. Sásos, jó vadkacsatanya. | K1. Esztergom 446. *Hátúsó-förtés* D, e. | K33. Héreg 220. *Kisförtés* Ht, mlen. Pocsolyás hely, vaddisznók fürdője. | P36. Bakonyszücs 103. *Eleven-förtés* : n. *Szaoloká* 'Saulache' Ds, Vizenyős, mlen. | P40. Ugod 224. *Hárs-förtés* Ho, e. Hársfás vizes terület. | T15. Miszla 84. *Szélés-förtelés* Dt, sz, e [egyetlen adat]. | V76. Szeleste 49. *Három-fertő* : *Három-fértál* S, sz [a második névváltozat kérdésessé teszi az adat idetartozását]. | V116. Izsákfa 50. *Fertő* S, V, sz, r...a *Kodó-patak* elmocsarasította, majd a szabályozás után használhatóvá vált.

1.3. *Mocsolya* 'vizesgödör, kenderáztató; mocsaras, vizenyős terület' (ÜMTsz.) – Az ÜMTsz. adatai szerint is a szó a Dunántúl nyugati és középső területén ismertebb, ezt támasztják alá az én példáim is, hiszen míg Vas megyéből és az ajkai járásból bőven vannak ezzel a szóval jelölt helyek, addig Komárom, illetve Tolna megyében összesen öt.

A3. Nagyalásony 27. *Mocsolla* Mf, r. A *Gányás-patakon* kenderáztatók voltak. | A23. Karakószörcsök 111. *Mocsolák* Mf, r. Kenderáztató volt. | K63. Bársonyos 103. *Mocsolja* Ds, sz. | K77. Súr 102. *Mocsilla* Ds, sz. | P8. Lovászpataona 197. *Macsolai-düllő* Mf, sz. Pocsolyás rész volt. | P31. Csót 146. *Mocsola* Mf, sz, r. Vizenyős terület. | T67. Kisvejke 35. *Mocsilla-fenek* Doo, sz. | T105. Sárpilis 48. *Mocsola* S, sz. | V42. Náriai 56. *Mocsola* Vö, l, e. Disznólegelő volt. | V115. Mesteri 45. *Mocsolás* Mf, l, r. Régente kenderáztató volt.

Ezek a (földrajzi) közneveken kívül, amelyek az adott dunántúli területen helyek megnevezőjeként többé-kevésbé általánosan elterjedtek, találhatók olyanok is, amelyek csak egy-egy településen, esetleg egy kisebb területen utalnak nedves helyekre.

Ilyen például a K67. Császár 253. *Sárgo-dagonya* S, Vm. Agyagos talajú vaddisznófürdő. – Az ÉKsz. szerint a *dagonya* vadászati műszóként használatos 'sáros, pocsolyás hely, ahol a vad fürdik, hempereg' jelentésben. (Anyagomban ez az egyetlen adat.)

Ehhez hasonlóan csak egyetlen adatot találtam a *limbus* 'mocsár, ingovány' szóra: V199. Szatta 54. *Limbus* S, Mf, V, sásos rét. Vadkacsák tanyája. – Az ÜMTsz. viszont a Dunántúlról (az északkeleti rész kivételével) számos helyről közöl erre a szóra vonatkozó adatokat.

Ugyancsak egyetlen helynévi adat képviseli a *limány* szót is: a Tolna megyei Bogviszló (98.) határában *Limány* : *Limán* (286.) a neve annak a vizenyős, mocsaras területnek, amely a *Taplósi-Holt-Duna-ág* mentén fekszik. Az ÚMTsz. szerint ez a szó Mohács környékén és az Alsó-Dráva vidékén 'az ártér mélyebben fekvő részein megmaradt, pl. kenderáztatásra alkalmas víz' jelentésben él. (Más jelentésben a szó a Tisza mentén is ismert.)

A szekszárdi járás keleti részén fekvő öt településen (Bogviszló, Decs, Fadd, Sárpilis, Tolna) jelöl helyet a *palé* szó, mely a Tolna megye földrajzi közneveit értelmező szójegyzék szerint 'vizenyős, mocsaras, mélyen fekvő rét'-et jelent, s az egyes dülönevekhez fűzött megjegyzések ezt alá is támasztják, pl.: T98. Bogviszló 164. *Ecseta-Palé* S, Mf, régen l, ma l és sz. | T105. Sárpilis 101. *Palé* V, Mf, mocsaras, r. Az ÚMTsz. 4., szerkesztés alatt álló kötetében *palaj* címszó alatt Bereg megyéből van egy-két adat 'a folyó homokos, hordalékos, sekély vizű lapos partja' jelentésben, míg a *palé* alakváltozatot csak Hódmezővásárhelyről említi a szótár 'gyékénnyel, náddal, sással benőtt vizenyős terület' jelentéssel.

2. Állat- és növénymegnevezések

2.1. *Állatok* – a vízhez, illetve a nedves, nyirkos helyekhez kapcsolódó életmódjuk révén bizonyos állatok megnevezése helynévként használva közvetve utal az ilyen területekre.

2.1.1. *Béka* – természetesen az egész területen használatos helynév(elem)-ként:

A35. Kolontár 86. *Békás-rét* S, Vm, r. | K55. Bábolna 77. *Békavár* G. Víz és sok béka van benne. | K66. Kisbér 1. *Békavár* Fr. Mocsaras, nádas hely. | P8. Lovászpata 14. *Temető-gödör* : *Békavár*. Az 1940-es évekig tó volt itt...Agyagkiszedő hely volt. | P11. Nagydém 31. *Békavár* [Széchenyi u]. Fr. A patak partján épült falurész. | T30. Bölcse 195. *Békarékató* Mf, l. | T43. Gerjen 41. *Békás* S, Mf, sz, r. P. szerint hajdan halászhely volt. | V82. Sárvár 64. *Békavár* Mf, r. | V134. Vasszentmihály 57. *Békafészek* S, r. Sáros terület, sok béka lakja.

2.1.2. *Pióca* – az egész vizsgált területen csupán kb. hét esetben fordul elő helynév jelölőjeként; pl.:

A46. Csabrendek 313. *Piócás* S, sz, r. Volt itt egy forrás, amelyből egy patak eredt, s az tele volt piócákkal. | K: nincs adat. | P29. Pápa 667. *Pijócás* S, sz. | T91. Szedres 292. *Piócás* S, Mo, sz. A legmélyebb részében mindig volt víz rengeteg piócaival. | V207. Zsenye 45. *Piócás* S, r. A folyók szabályozása előtt tócsák borították, amelyekben piócák éltek. – Itt említem a *nadály* 'pióca' jelentésű szót, mely egyetlen adatként a Vas megyei Kemenespálfán (124.)

Nadályos alakban (49.) egy völgyben levő rét neve. A múlt században zsombékos, süppedős terület volt itt. (A *nadály* szó egyébként főleg a tiszántúli nyelvjárásokban él.)

2.2. *Növények* – azon növények közül, amelyek vizes helyen tenyésznek, s így közvetve utalnak a velük megnevezett terület ilyen jellegére, itt kettővel foglalkozom.

2.2.1. *Sás* 'mocsaras helyen tenyésző, magas szárú, hosszú levelű növény' (ÉKsz.) – az egész vizsgált területen, de hangsúlyosabban annak nyugati részein használatos helyek jelölőjeként.

A8. Kispirit 62. *Sás-vögy* Mf, r. | A24. Borszörcsök 141. *Sásas* S, e. Egy része nádas rét, legelő volt. Ma nyárfás. | P29. Pápa 429. *Sásos* Mf, r. A Tapolca melletti vizenyős terület. | P58. Ganna 53. *Sás-rét* S, r. | K6. Tát 126. *Sások* [P. *Sás d*, vizenyős] S, sz. | K8. Bajót 57. *Sások* S, Vizenyős, r. | T96. Mözs 127. *Hosszú-sás* S, sz. A Fekete-víz mellett. | T105. Sártilis 61. *Nádlás* [K. ua. P. *Sásvölgy*] V, Mf, nádas, r, ka. | V134. Vasszentmihály 12. *Sássos* : *Sásgyökeres* Mf, mocsaras hely. | V156. Magyarszombatfa 37. *Sáss* S, Mo, r.

2.2.2. *Káka* '1–2 m magasra növő sásféle vízinövény' (ÉKsz.) – összesen öt helyet jelöl ez a szó (Komárom és Tolna megyében egyetlen egyet sem). Ennek oka az lehet, hogy helyette más szóval jelölik ezt a vízinövényt (*sás*, *szittyó*).

A7. Nagypirit 27. *Kertalla* : *Káko* S, r. Fekvéséről. Itt nagyra nőtt a káka. | P8. Lovászpata 193. *Kákás* Mf, sz. Valamikor káka termett itt. | V114. Celldömök 162. *Feketé-Káko* Mf, S, V, r volt, ma füzes.

Szórványosan előfordul helynévként még a *szittyó* 'nedves réteken gyakori növény; (táj.) káka' (ÉKsz.) is:

P38. Adásztevel 115. *Szittyó* S, sz. | P46. Nagytevel 51. *Szittyó* : *Szittyó* S, sz. Nedves terület volt. | T87. Tengelic 204. *Tocsogó* : *Szittyós* Mf, V, r, l.

A Tolna megyei Öcsény (100.) határában található *Sujmos* V, Mf, r, e (193.) egyetlen adatként képviseli a *sulyom* 'állóvizek, mocsarak felszínén tenyésző, ehető termésű növény' (ÉKsz.) köznevet.

Előadásom kis adalék lehet az olyan jellegű vizsgálatokhoz, amelyek révén feltárhatók azok a köznevek, amelyek egy-egy kisebb területen vagy nagyobb régióban (pl. a teljes Dunántúlon), esetleg az egész, a már hozzáférhető névgyűjtemények anyagával „lefedett” magyar nyelvterületen a jelölni kívánt helyek fizikai adottságaira (vagy akár művelődéstörténeti vonatkozásaira) általánosan vagy nagy gyakorisággal utalnak.

GERSTNER KÁROLY